

ΔΙΑΒΑΣΤΕ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ • ΑΡΙΘ. 29 • ΔΡΧ. 100

- Συνέντευξη του Στρατή Τσίρκα
- Ουτοπία και κριτικός στοχασμός
- Μιά συνηθισμένη περίπτωση ενός συγγραφέα
- Οι βιβλιοθήκες των ΑΕΙ στην Ελλάδα
- Το βιβλίο στη φυλακή
- Ο Φρόντ και ο Όργουελ επανέρχονται

- Η πρώτη έκδοση των «Ποιημάτων» του Κ.Π. Καβάφη και μία ανέκδοτη σελίδα του Γ. Σεφέρη
- Η έκδοτική κίνηση στο Βόλο
- «Notos» και «Έστια»
- Περιλήψεις διατριβών
- Τά best-seller του μήνα
- Όλες οι νέες εκδόσεις

ΔΙΑΒΑΣΤΕ

ΕΠΙΒΕΒΡΩΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Γραφεία: Όμηρον 34, Αθήνα (135), τηλ. 360-3011. Διεύθυνση: Περ. Άθανασόπουλος. Σύνταξη: Γιώργος Γαλάντης, Δημήτρης Δεληπέτρος, Ειρήνη Παπαγεωργίου, Άρτεμις Συμβουλάκη, Βασίλης Τσάμης. Γραμματεία: Βάσω Σπαθή. Διαχείριση: Ήρακλής Παπαλέξης. Διορθώσεις: Πέτρος Στεφανάκης, Σελιδοποίηση: Φούλη Καρύδα-Στασινάκη. Στοιχειοθεσία: Φωτράν Α.Ε., Λεωφ. Συγγρού 194, τηλ. 951-5078. Εκτύπωση: Βαλασάκης-Άγγελής Ο.Ε., Ταύρου 21, τηλ. 346-6927. Διαχωρισμός διαφανειών: Δ.Π. Άγγελής, Πειραιώς 1, τηλ. 324-4325. Βιβλιοδεσία: Χρονόπουλος-Παλούμπη & Σία, Σουρή 17, τηλ. 572-1685. Διανομή: Νέον Πρακτορείον Τύπου.

Τεύχος 29
Μάρτιος
1980

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΜΕΝΑ 3

ΔΙΑΛΟΓΟΙ

Γράφουν οι Κ. Γαβρόγλου, Δ. Γαλάνης και Τ. Καρβέλης 4

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΕΚΔΟΤΙΚΑ: Οί προσεχείς εκδόσεις 7
ΜΕ ΠΛΑΓΙΑ...: Γράφει ο Γ.-Α. Μαγκάκης για τό βιβλίο στη φυλακή 7
Η ΑΓΟΡΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ 9
ΓΕΓΟΝΟΤΑ: Βραβεία, βραβεία, βραβεία... — Ε.Χατζηδάκη 10
ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ: Τί λένε οι αριθμοί — Άνακοινώσεις 14
ΕΚΔΟΤΕΣ: ΝΟΤΟΣ 16
• ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ: ΕΣΤΙΑ 18
• ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ: Ή Βίτω Άγγελοπούλου γράφει για μία πρωτότυπη παιδική βιβλιοθήκη 20
ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ: Άπό τίς Φιλοσ. Σχολές Άθηνών και Ίωαννίνων 24
ΑΠ' ΟΛΗ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: Ό Κώστας Γκόγκας γράφει για τήν έκδοτική κίνηση στό Βόλο 22
ΤΟ ΞΕΝΟ ΒΙΒΛΙΟ: Άνταπόκριση του Παύλου Ναθαναήλ από τό Λονδίνο — Τό βιβλίο στον κόσμο 26
• ΤΑ ΠΑΛΙΑ: Ό Δημήτρης Δασκαλόπουλος γράφει για τήν πρώτη έκδοση των «Ποιημάτων» του Κ. Π. Καβάφη και μία ανέκδοτη σελίδα του Γ. Σεφέρη 30

ΑΡΘΡΑ

Γιώργος Ίωάννου: Μία συνηθισμένη περίπτωση 34

ΟΔΗΓΟΙ

Σπύρος Κοκκίνης: Οί βιβλιοθήκες των ΑΕΙ στην Ελλάδα 40

ΞΑΝΑΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ

• Πασχάλης Κιτρομηλίδης: Ουτοπία και κριτικός στοχασμός 50

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

• Στρατής Τσίρκας: Ποτέ δέν επιδίωξα νά σταθώ άπ' έξω 60

ΕΠΙΛΟΓΗ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ: Γράφουν οί Έλένη Παμπούκη, Έμμανουήλ Ζάχος και Α. Νικητόπουλος 73
• ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ: Γράφει ο Νίκος Ζαλαώρας 79
• ΠΟΙΗΣΗ: Γράφει ο Φίλιππος Δρακονταειδής 81
ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ: Γράφει ο Δημήτρης Καλοκύρης 83

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ 85
ΕΙΔΑΜΕ...: Πάτρα 1900 89
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ: Λογοτεχνία των Βαλκανίων 96

ΚΡΙΤΙΚΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

100

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΕΙΔΕ.

• Αριθμός Εισαγωγής 16024
• Ημερομηνία 12-3-81

Τιμή: Δρχ. 100

Έξωφύλλο

Γιώργου Γαλάντη

Κεντρική διάθεση:

Άθήνα:
«Διαβάσω»
Όμηρον 34
Τηλ. 360-3011

Θεσσαλονίκη:
Βιβλιοπωλείο
Μ. Κοτζιά & Σία
Τοιμωκή 78
Τηλ. 279-720, 268-940

Κύπρος:
Πρακτορείο βιβλίου
Χρ. Άνδρέου & Σία
Ρηγαίνης 64
Λευκωσία

Οὐτοπία καί κριτικός στοχασμός

Ἡ περίπτωση τοῦ Tommaso Campanella

Στή μνήμη τῆς Εὐγενίας Χατζιδάκη

Στήν κατακλείδα τῆς ιστορικής ἐπισκόπησης τῆς φιλοσοφίας μέ τήν ὁποία ἀνοίγει τή Λογική του, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης ἐπισημαίνει τίς ἀρνητικές συνέπειες τῆς ἀπόλυτης ἐπιβολῆς τῆς ἀριστοτελικῆς ὀρθοδοξίας στή μεταβυζαντινή φιλοσοφία, παρατηρώντας ὅτι οἱ προγενέστεροι καί ἰδίως οἱ σύγχρονοί του νεοέλληνες θεράποντες τῆς φιλοσοφίας, «ἐντός μένειν τῶν ὅρων τοῦ Ἀντικείνου ἀπαξ προθέμενοι, οὐδέ τό παράπαν προκύψαι, οὐδ' εἴτι καί γένοιτο, θέμις εἶναι σφίσιν ἡγούμενοι, καί τούς τῶν ἄλλων λειμῶνας ἐκπεριελθεῖν, ἐντεῦθεν ὥστερ Νάρκη χαλεπωτάτη συνεσχέθησαν τάς ψυχάς, καί περιπατητικοί τινές ἀναδειχθέντες ἔλαθον ἀπερίπατοι...» Σέ ἀντίθεση μέ τή «χαλεπότατη νάρκη» πού συνεῖχε τήν ἐλληνική σκέψη, «... οἱ ἐκ τῶν κατά τήν Εὐρώπην ἄλλων Ἐθνῶν, παρ' οἷς τά τῆς φιλοσοφίας καθ' ἡμᾶς εἰς θαῦμα ἐπέδωκεν... εὖ ποιοῦντες ἐπὶ τό Ἐκλεκτικόν τοῦ φιλοσοφεῖν Εἶδος ἐτράποντο, ἐκεῖνον δὴ καί μόνον τῷ φιλεπιστήμονι ἀποδεκτόν εἶναι ἡγούμενοι, ὃ ἂν ὁ ὀρθός λόγος ἐγκρίνας, σαφῶς τε καί εἰλικρινῶς δοκιμάσειεν».¹

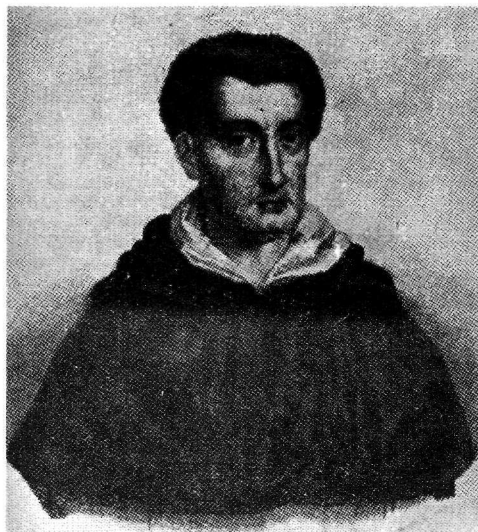
Ἡ ἀποτίμηση αὐτῆ τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς νεοελληνικῆς καί εὐρωπαϊκῆς σκέψης ἀντίστοιχα μαρτυρεῖ καί τούς προγραμματικούς σκοπούς πού ὁ ἴδιος ὁ Βούλγαρης ἔθετε γιά τή δική του φιλοσοφική καί παιδευτική προσπάθεια: στόχος του ἦταν νά σπάσει τά σχολαστικά δεσμά τοῦ ἀριστοτελισμοῦ καί νά ἐπιτύχει ἔτσι τήν ἀπελευθέρωση τῆς νεοελληνικῆς σκέψης ἀπό τό ἄγχος πού ὁ μαθητής του Ἰώσηπος Μοισιόδαξ χαρακτήρισε σάν τήν «αἰσχρά τυραννίδα τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ».² Ἐχοντας ὑπόψη του τήν ιστορική ἐξέλιξη τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας, ὁ Βούλγαρης ἦταν ἀπόλυτα ἐνήμερος τοῦ συγκεκριμένου περιεχομένου καί τῶν ἐπαχθῶν

δυσκολιῶν τοῦ ἐγχειρήματος πού προγραμμάτιζε. Ὁ χαρακτήρας τῆς φιλοσοφικῆς ἀνανέωσης στήν ὁποία καλοῦσε τήν ἐλληνική σκέψη, προβάλλει μέ σαφήνεια ἀπό τή σύντομη σκιαγράφηση τῶν ἀγώνων κατά τῆς ἀριστοτελικῆς κυριαρχίας στήν εὐρωπαϊκή φιλοσοφία πού, μέ πλήρη συναίσθηση καί τοῦ μεγέθους καί τῶν ἐπιδιώξεων τους, ἐπιχειρεῖ ὁ Βούλγαρης:

Τοιγαροῦν οἱ πρῶτοι τήν κατά τῶν περιπατητικῶν στάσιν, ἀπό τῆς ΙΔ' ἤδη Ἐκατονταετίας ὠδίναντες ἰστόρησαι, Ραϋμοῦνδος Λοῦλλος ὁ Ἰσπανός, καί ἀπ' ἐκείνου ἐφεξῆς, Πέτρος Ράμος ὁ Γάλλος καί Ἰερώνυμος Καρδάνος ὁ ἐκ Μεδιολάνων, καί Βάκων ὁ Βε-

ρουλάμιος ὁ Ἀγγλος, καί Θωμᾶς Καμπανέλλας ὁ Καλαβρός, καί ἄλλοι. Πρῶτοι γάρ αὐτοί σοφῶς τε ἄμα καί συνετῶς τοῦτο διανοηθέντες, τήν ἐκ πολλοῦ καθεστῶσαν παρακινήσαι τετολμήκασι φιλοσοφίαν, σφᾶς αὐτούς παρασχόντες καί τοῖς ἄλλοις ὑπόδειγμα, τοῦ καθ' ἑαυτούς χρῆναι τάς περὶ τῶν ὄντων θεωρίας ποιεῖσθαι, οἰκοθὲν τε πληροφоруμένους περὶ τῶν ὑποκειμένων κρίνειν, ἐλευθέρως τε τό παριστάμενον ἀποφαίνεσθαι, καί τῶν ἄλλοτρίων δογμάτων οὐκ ἀπραγμόνως, οὐδ' ἀπερισκέπτως, οὐδ' ἀκρίτως ἔχεσθαι, ἀλλ', εἴπη παρείκοι, καί τήν ἰδίαν ἑαυτῶν πρό τῆς τῶν ἐνδοξοτάτων ψήφου τιθέναι, μηδέν τό ὑπερέχον τῆς ἐκείνων δυσωπουμένους εὐκλείας, οὐδ' ἀφορμήν ἀπάτης ποιουμένους τό σεμνόν χρῆμα τῆς Ἀρχαιότητος. Οὐδέ γάρ εἶναι τοῦτο καινοτομεῖν, ἀλλ' ἀρχαϊκῆς μάλιστα βαίνειν· τοῦ γάρ ἀληθοῦς ἀρχαιότερον οὐδέν...³

Παρά τόν δύσκαμπτο ἀρχαισμό τῆς γλώσσας, ἡ διατύπωση αὐτῇ συμπυκνώνει μέ ἀκριβεία καί παρησιία τά συστατικά στοιχεία τοῦ κινήματος τοῦ Διαφωτισμοῦ: προσφέρει μιά συνοπτική τοποθέτηση τῶν γενεαλογικῶν του καταβολῶν στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας· ὑπαινίσσεται τόν ἀνατρεπτικό χαρακτήρα τοῦ πρωταρχικοῦ του αἰτήματος σχετικά μέ τήν ἐλευθερία τῆς ἀτομικῆς ἔρευνας καί τῆς προσωπικῆς σκέψης· ἐντοπίζει τόν κυριότερό του ἀντίπαλο στήν ἀποδοχή τῆς αὐθεντίας τῆς παράδοσης, πού νοθεύει τό νόημα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος· ταυτίζει σάν τή βασική του προϋπόθεση τόν κριτικό στοχασμό· καί στό τέλος τῆς ρηξικέλευθης αὐτῆς τοποθέτησης καλύπτεται τακτικά μέ τήν ἀποποίηση κάθε θέλησης νεοτερισμοῦ καί καινοτομίας, λέγοντας ὅτι τά αἰτήματα αὐτά δέν συνιστοῦν παρά μιά ἐπιβεβαίωση καί ἐπιστροφή στή γνησιότητα τῶν ἀρχαϊκῶν προτύπων σκέψης καί κρίσης. Μέ τήν τοποθέτησή του αὐτή ὁ Βούλγαρης ἐμφανίζεται σάν ὁ φορέας τῆς πρώτης ἀπερίφραστης ἐκδήλωσης τῶν γνωσιολογικῶν καί προγραμματικῶν ἀναζητήσεων τοῦ Διαφωτισμοῦ στήν ἑλληνική σκέψη. Ἡ δήλωσή του αὐτή ὁλοκληρώνει ἓνα κύκλο ἀναζητήσεων τῆς πνευματικῆς γενιᾶς πού προηγήθηκε καί ἐγκαινιάζει τή φάση τῆς ὠρίμανσης τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ ἐπιχειρηματολογία πού στή συνείδηση τοῦ ἴδιου τοῦ Βούλγαρη καταξιώνει τό τόλμημά του, στηρίζεται σχεδόν ἀποκλειστικά στή διαπίστωση τῆς «εἰς θαῦμα ἐπιδόσεως», ὅπου ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό τά δεσμά τῆς αὐθεντίας καί τῆς ἀριστοτελικῆς παράδοσης ὀδήγησε τή

Τομάσο Καμπανέλλα

νεότερη φιλοσοφία:

...Ἐξ ἐκείνου γάρ ἡμῖν Γασσένδοι τε ὤφθησαν, καί Καρτέσιοι, καί Γαλιλαῖοι, Νεὺτάνες τε, καί Λεῖβνίτιοι καί Οὐόλφιοι, καί ἄλλοι, δι' οὓς ἡ φιλοσοφία καθ' ἡμᾶς, εἴπερ ἄλλοτέποτε εἰς ἀκμήν προαχθεῖσα, καί ἐκ δυνάμεως πορευομένη εἰς δύναμιν, πολ-
λαῖς τε, καί καλαῖς εἰδήσεσι, καί ἐπινοίαις, καί τέχναις τῶν ἀνθρώπων κατεπλούτισε βίον, ἅς ὁ πᾶς αἰὼν μέχρι τοῦδε ἠγνόησεν.⁴

Ἡ ὀριοθέτηση τῆς ἀναβίωσης τοῦ εὐρωπαϊκοῦ στοχασμοῦ μέ βάση τήν ἀπαρίθμηση τῶν σκαπανέων τῆς νεότερης φιλοσοφίας πού ἐπιχειρεῖ συνοπτικά ὁ Βούλγαρης, προσφέρει μιά ὀπτική γωνία γιά τή διάγνωση τοῦ συγκεκριμένου περιεχομένου τῆς πνευματικῆς αὐτῆς πορείας ὅπως ὁ ἴδιος τήν ἀντιλαμβανόταν. Ἐξετάζοντας τή συμβολή καθενός ἀπό τούς φορεῖς τῆς θεωρητικῆς ἀνανέωσης πού ἐπισημαίνονται στό διάγραμμα τοῦ Βούλγαρη, μπορούμε νά ἀνιχνεύσουμε τό νόημα τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας καί τοῦ δημιουργικοῦ στοχασμοῦ· μέ τήν προβολή τῶν στοιχείων αὐτῶν στή νεοελληνική παιδεία ἐπιδιωκόταν ἡ ἀναπόληση τοῦ ἀριστοτελικοῦ τέλματος καί τό ξύπνημα ἀπό τή χαλεπότητα νάρκη τῆς ἑλληνικῆς σκέψης. Γίνεται μέ τόν τρόπο αὐτό δυνατή ἡ διαμόρφωση μιᾶς μεθόδου πού, μέ βάση τίς στερεές ἐσωτερικές μαρτυρίες τῶν ἰδίων τῶν κειμένων, θά μπορούσε νά προσπελάσει πρὸς τίς συγκεκριμένες γνωσιολογικές προθέσεις καί τούς φιλοσοφικούς προσανατολισμούς ὅπως καί πρὸς τίς πρακτικές ἐπιδιώξεις τῶν φορέων τῆς νεοελληνικῆς πνευματικῆς ἱστορίας.

Ειδικότερα για την κρίσιμη περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, κατά την οποία η ελληνική σκέψη διαφοροποιήθηκε σημαντικά με την απορρόφηση σε μεγάλη κλίμακα ευρωπαϊκών επιδράσεων, ή μέθοδος αυτή μπορεί να αποδειχτεί ιδιαίτερα αποδοτική. Έτσι με μία βαθύτερη γνωριμία των σχετικών φιλοσοφικών προϋποθέσεων και ιδεολογικών δεδομένων που διευρύνουν τις αναγκαίες αλλά ερμηνευτικά ανεπαρκείς μαρτυρίες της φιλολογικής ιστοριοδιφίας, θά μπορούσε ίσως να εκτιμηθεί καλύτερα και να γίνει πιο συγκεκριμένα κατανοητό το περιεχόμενο των αγώνων για πολιτιστική ανανέωση, που κορυφώθηκαν στα χρόνια του Διαφωτισμού.

Πώς συντελέστηκε λοιπόν η ανανέωση της ευρωπαϊκής σκέψης σύμφωνα με την ιστορική διάγνωση του Βούλγαρη; Άρχισε στίς αρχές ήδη του δέκατου τέταρτου αιώνα με την πολεμική του Raymond Lulle (1235-1315) κατά του άριστοτελικού άβερροΐσμου από τη σκοπιά της χριστιανικής άπολογητικής. Συνεχίστηκε στή διάρκεια του δέκατου έκτου αιώνα με τις συμβολές του Ίερώνυμου Cardano (1501-1576) στήν ανανέωση της μαθηματικής σκέψης και έτσι στήν απομάκρυνση από τό μεσαιωνικό σχολαστικισμό και ιδίως με τη συστηματική πολεμική του Pierre de la Ramée (1515-1572) —πιο γνωστό με την έκλατινισμένη έκδοχή του όνόματός του σαν Petrus Ramus— κατά της άριστοτελικής όρθοδοξίας στήν ακαδημαϊκή φιλοσοφία. Η μαχητικότητα του Ράμου του στοίχιζε τελικά τή ζωή του κι έτσι η ανανεωτική προσπάθεια άπόχτησε και τό μεγάλο της μάρτυρα. Τό κορύφωμα ήρθε στο μetailchmo του δέκατου έκτου προς τό δέκατο έβδομο αιώνα με τις επιθέσεις του Francis Bacon, Lord of Verulam (1561-1626), και του Tommaso Campanella (1568-1639) κατά του άριστοτελισμού.

Τό άριστοτελικό πλαίσιο όμως ήταν τόσο βαθιά ριζωμένο σαν ρυθμιστής της φιλοσοφικής σκέψης, πού παρά τή μαχητικότητά τους και οι δύο αυτοί πολέμοι του άριστοτελισμού δέν ξέφυγαν στίς τελικές συνθετικές τους άποψεις από τις δεσμευτικές του προϋποθέσεις. Η αντιαριστοτελική τους διάθεση έντούτοις και η ανανεωτική τους θέληση διοχετεύθηκαν εύγλωττα στα ούτοπικά σχεδιάσματα και τά δοκιμογραφικά τους κείμενα, όπου εξέφρασαν πιο ελεύθεροι από τούς φορμαλιστικούς κανόνες της ακαδημαϊκής φιλοσοφίας τις πνευματικές τους ζητήσεις. Έτσι άνοιξαν τό δρόμο για την

«είπερ άλλοτεποτε εις ακμήν προαγωγήν» της χειραφετημένης πιά φιλοσοφίας, στο έργο των όρθολογιστών και έμπειριστών του δέκατου έβδομου αιώνα πού μνημονεύει ό Βούλγαρης κλείνοντας την ιστορική του επισκόπηση «περί της αρχής και προόδου της κατά την Φιλοσοφίαν ένστάσεως». Με αυτών ακριβώς των θιασωτών της φιλοσοφίας του όρθου λόγου και της έμπειρικά βασισμένης θετικής επιστήμης τό μήνυμα έπεδίωκε ό Βούλγαρης νά διευρύνει και νά ζωογονήσει τό νεοελληνικό πνευματικό στερέωμα.

Ανάμεσα στους συντελεστές της φιλοσοφικής ανανέωσης πού σταματούν την προσοχή του Βούλγαρη, η περίπτωση του καλαβρού δομηνικανού μοναχού Tommaso Campanella, πού έμεινε γνωστός στήν ιστορία σαν ήγέτης μιās συνωμοτικής κίνησης για έξεγερση των χωρικών της Καλαβρίας και σαν συγγραφέας ένός ούτοπικού σχεδίσματος, έχει ιδιαίτερο ένδιαφέρον. Αυτό πηγάζει από τις αντιφάσεις και τις ασυνέχειες πού χαρακτηρίζουν τή σκέψη και τή ζωή του —και μās προοιδαίζουν σχετικά με τό πρόβλημα αυτό σ' όλες τις ανακαινιστικές προσπάθειες, περιλαμβανομένης εκείνης του ίδιου του Βούλγαρη. Τό πρόβλημα πού αξίζει νά μās απασχολήσει, μπορεί νά καθοριστεί σαν η αναζήτηση στο έργο του Campanella των στοιχείων εκείνων πού δικαιολογούν την ένταξή του από τό Βούλγαρη στήν πλειάδα των ανακαινιστών της φιλοσοφίας —τά στοιχεία εκείνα δηλαδή πού ό Βούλγαρης, γράφοντας έναμις αιώνα αργότερα, συγκράτησε από τό έργο του δομηνικανού επαναστάτη. Η άνίχνευση των στοιχείων αυτών μπορεί συνεπώς νά συντελέσει στή συγκεκριμένη διαγραφή του πνευματικού όρίζοντα και των προθέσεων του φιλοσοφικού έργου του μεγάλου έλληνα διαφωτιστή.

Ένα ένδιαφέρον πρόβλημα πού αναφύεται σε σχέση με την αναζήτηση ακριβώς αυτών των στοιχείων πού οι μεταγενέστεροι συγκράτησαν από τό έργο του Campanella μās όδηγησε κατευθείαν στο μεθοδολογικό επίκεντρο της ιστορίας των ιδεών. Επίδιωξη της μεθόδου της ιστορίας των ιδεών είναι νά ανασυγκροτήσει τούς στόχους ένός συγγραφέα και νά σημασιολογήσει τό έργο του στίς ιστορικές του διαστάσεις, μέσα στο πλαίσιο της εποχής του, αλλά και νά άνιχνέσει τις χρήσεις και έπεξεργασίες των στοιχείων του ίδιου έργου από μεταγενέστερους στοχαστές πού αποβλέπουν νά ικανοποιήσουν τις δικές τους άνάγκες ανασημασιολογώντας τό έργο και μεταξιόνοντας τό περιεχόμενό του. Τά

συμπεράσματα της διπλής αυτής μεθοδολογικής διαδικασίας της ιστορίας των ιδεών πολλές φορές καταλήγουν στη διαπίστωση των αντιφατικών σημασιολογήσεων του ίδιου έργου σε διαφορετικές ιστορικές εποχές. Η περίπτωση του Campanella είναι χαρακτηριστική. Είναι αμφίβολο αν του ίδιου η θέληση για την ιστορική εικόνα της ιδεολογικής συμβολής του θά συνέπιπτε με την ταυτότητα του ανακαινιστή που του προσέδωσε ο Βούλγαρης, διερμηνεύοντας μία τοποθέτηση του ὀρθολογιστικού Διαφωτισμοῦ ἀπέναντι σ' ἓναν προγενέστερο πνευματικό φορέα.

Ὁ Campanella, συλλαμβάνοντας τίς ἐντάσεις καί πιέσεις ἐνός κόσμου πού μεταβαλλόταν μέ τό πέρασμα ἀπό τό φεουδαρχικό καί θεοκρατικό Μεσαίωνα στή νεότερη ἐποχή, ἀνταποκρίθηκε στήν ιδεολογική πρόκληση τῶν καιρῶν οἰκοδομώντας ἓνα ἔργο πού προδίδει τή θέλησή του νά ἐμφανιστεῖ σάν ἓνας νέος Θωμάς Ἀκινάτης τῆς ἐμπόλεμης Καθολικῆς θεολογίας τῆς ἐποχῆς του. Μέ τό ἐπιβλητικό του ἔργο στή συστηματική θεολογία καί τίς πολυάριθμες πραγματείες του πάνω σέ φιλοσοφικά καί πολιτικά θέματα πού ἀπασχολοῦσαν τή Ρωμαιοκαθολική ἐκκλησία στήν περίοδο τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης, ὁ Campanella ἀποπειράθηκε νά διαμορφώσει ἓνα ἐπίσημα καταξιωμένο πλαίσιο ὀρθοδοξίας καί νά σφυρηλατήσῃ τό ὄπλο-στάσιο τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς χριστιανικῆς σκέψης, ἀκριβῶς ὅπως εἶχε κάνει καί ὁ Ἀκινάτης τέσσερις αἰῶνες νωρίτερα. Πρωταρχικό κίνητρο τῆς προσπάθειας τοῦ Campanella νά ὑποκαταστήσῃ τό θωμιστικό πλαίσιο ἦταν ἡ ἐπιθυμία του ν' ἀπαλλάξῃ τή χριστιανική θεολογία ἀπό τή μεθοδολογική καί ἐννοιολογική θεμελίωσή της στήν ἀριστοτελική φιλοσοφία, πού τόσο συστηματικά καί δεσμευτικά εἶχε ἐπεξεργαστεῖ ὁ μέγας θεωρητικός ἀπό τήν Aquina. Ἡ ἀντιαριστοτελική προδιάθεση τοῦ Campanella προερχόταν ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ Bernardino Telesio (1509-1588) πού στό ἔργο του *Γιά τή φύση τῶν πραγμάτων* (Padova, 1563) θεμελίωσε τήν ἀντιαριστοτελική πολεμική καί διατύπωσε τήν ἐπιχειρηματολογία πού κληρονόμησε καί ἀνάπτυξε ἀργότερα ὁ συστηματικότερος ἐπικριτής τοῦ ἀριστοτελισμοῦ, ὁ Francis Bacon. Ὁ Campanella ἐκλογίκευσε θεολογικά τή δική του ἀντιαριστοτελική τοποθέτηση ὑπογραμμίζοντας ὅτι οἱ ἐνοτάσεις του στρέφονταν κατά τῆς σχέσης τοῦ Σταγειρίτη φιλοσόφου μέ τήν ἀρχαία εἰδωλολατρεία, πού ἔκανε συνεπῶς ἀσυμβίβαστες τίς

Εὐγένιος Βούλγαρης

ἀπόψεις του μέ τά δόγματα τῆς ἐκκλησίας. Τοῦ Campanella οἱ ζητήσεις ἀπέβλεπαν σέ μιὰ τελείως νέα φιλοσοφία πού θά βασιζόταν ἀφενός στήν ἀμεση μελέτη τῆς φύσης τῶν πραγμάτων χωρίς τήν παραποιητική διαμεσότητα τῆς ἀριστοτελικῆς ἐννοιολογίας καί ἀφετέρου θά εἶχε ἀποκλειστικά τήν προέλευσή της στούς κόλπους τῆς ἐκκλησίας. Μέ τόν ἔλιγμό αὐτό τῆς ἐπιχειρηματολογίας του ὁ Campanella μπορούσε νά παρουσιάσῃ τήν πολεμική του κατά τοῦ Ἀριστοτέλη ὄχι σάν νεοτεριστική ἀμφισβήτηση ἐνός ἐπίσημα καθιερωμένου ιδεολογικοῦ συστήματος, ἀλλά σάν πρόσκληση γιά μιὰ ἐπάνοδο σέ μιὰ πρωταρχική γνησιότητα τῶν δογμάτων τῆς πίστες, πρὶν τό συγκερασμό τους μέ τήν ὀψιμη ἀνακάλυψη τοῦ Ἀριστοτέλη μέσα ἀπό τήν ἐπαφή τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς σχέψης μέ τή μεσαιωνική ἀραβική φιλοσοφία. Ὑπερθεμάτιζε ἔτσι καί ἀπέναντι στίς προκλήσεις τῆς θρησκευτικῆς Μεταρρύθμισης, πού πρόβαλλε τίς θέσεις της σάν μιὰ ἐπιστροφή στήν εὐαγγελική καθαρότητα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας, καί συγχρόνως κάλυπτε τακτικά τίς δικές του φιλοσοφικές ἀμφισβητήσεις.

Οἱ ἀναζητήσεις αὐτές ἐκφράστηκαν ρηζικέλευθα στή διαφωνία τοῦ Campanella μέ τήν ἐπίσημη καταδίκη τοῦ Γαλιλαίου ἀπό

τήν Καθολική ἐκκλησία. Στίς ἀστρονομικές ἐπανατοποθετήσεις τοῦ Γαλιλαίου πού κατεργρίσαν ἀκριβῶς τήν ἐπιβολή τοῦ ἀριστοτελισμοῦ στή φυσική φιλοσοφία καί τοῦ πτολεμαϊκοῦ συστήματος στήν ἀστρονομία, ὁ Campanella ἐντόπισε τή δυνατότητα τῆς κάθαρσης τῆς φιλοσοφίας χωρίς τήν ἀμφισβήτηση τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, μιά καί ὁ προσανατολισμός τοῦ Γαλιλαίου ὑποτύπωνε μέ σαφήνεια τόν χωρισμό τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας ἀπό τή δογματική ἐπεξεργασία τῶν ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθειῶν τῆς πίστεως. Μέ τίς προθέσεις αὐτές ὁ Campanella ἔγραψε τήν *Ἀπολογία ὑπέρ τοῦ Γαλιλαίου* (1616), ὅπου χαρακτηριστικά τόνισε ὅτι ἡ θεία θέληση δέν ἀποκλείει ἀλλά ἀπεναντίας πραγματώνεται μέ τήν ὀρθολογική ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας ἀπό τόν ἄνθρωπο. Μέ τή θέση αὕτη ὁ Campanella ἐμφανίζεται σάν πρόδρομος τῆς φιλοσοφικῆς προπαρασκευῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ σύνδεση τῆς θείας θέλησης μέ τήν ὀρθολογική σκέψη πού διατύπωσε, ἀργότερα πρόσφερε τήν ὑποδομή τῆς μεθόδου μέ τήν ὁποία προσάρμοσαν τά θεωρητικά αἰτήματα τοῦ ὀρθολογισμοῦ στίς ιδιότυπες πολιτιστικές συνθήκες τῆς Γερμανίας ὁ Leibniz καί ὁ Wolff. Δέν εἶναι παράδοξο ὅτι στή σύνθεση τοῦ γερμανικοῦ Διαφωτισμοῦ, ὅπως τόν ἐκπροσωποῦσαν τά συστήματα τῶν Leibniz καί Wolff, βρῆκε τήν κυριότερη καί πειστικότερή του ἐμπνευση ὁ Βούλγαρης, ἀναγκασμένος ὅπως ἦταν ἀπό τίς πολιτιστικές συνθήκες καί ἀνάγκες τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας νά ἐπιχειρήσει θεωρητικούς ἐλιγμούς καί ιδεολογικούς συγκερασμούς παρόμοιους μ' ἐκείνους πού ὑποσυνείδητα ὑποτύπωσε ὁ Campanella καί ἐνσυνείδητα πρόβλεπαν οἱ γερμανοί διαφωτιστές στήν προσπάθειά τους γιά σύνθεση.

Ὁ ἀντιαριστοτελισμός τοῦ Campanella τόν ὀδήγησε καί σέ μιά ἄλλη ιδεολογική διασύνδεση. Οἰκοδομώντας τήν κριτική του κατά τοῦ Ἀριστοτέλη ὀδηγήθηκε πρὸς τήν ἀναξωπυρωμένη πλατωνική παράδοση τῆς Ἀναγέννησης. Ἡ στροφή στόν Πλάτωνα πού ρηξικέλευθα εἶχε ὑποδείξει ὁ Πλήθων, ἦταν ἓνα ἀπό τά πρῶτα ὅπλα πού χρησιμοποιήθηκαν ἀπό τό νεότερο εὐρωπαϊκό στοχασμό στήν προσπάθεια συντριβῆς τῆς πέδης τοῦ ἀποστεωμένου ἀριστοτελισμοῦ τῶν Σχολαστικῶν. Ὁ Campanella συνδέθηκε μέ τήν παράδοση τοῦ ἀναγεννησιακοῦ πλατωνισμοῦ μέ τό οὐτοπικό πέταγμα τῆς σκέψης του πού ἐκφράστηκε μέ τήν *Πολιτεία τοῦ Ἥλιου* (1602).⁵ Κείμενο τῆς φυλακῆς, γραμμένο σέ διαλογικό ὕφος, κατά τό πλατωνικό

πρότυπο, ἡ *Πολιτεία τοῦ Ἥλιου* (δημοσιεύθηκε μόνο τό 1623) ἦταν ἐμπνευσμένη ἀπό τήν προβληματική πού ὁ Thomas More, συγκινημένος ἀπό τήν πλατωνική γοητεία, διατύπωσε στή δική του *Οὐτοπία* (1516).

Γνωστός σάν ἀσυμβίβαστος ὕβριστής τοῦ Ἀριστοτέλη καί γι' αὐτό μόνιμα ὑποπτος γιά τά φρονήματά του, ὁ Campanella συνελήφθη ἀπό τίς ἰσπανικές ἀρχές τοῦ βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν μέ τήν κατηγορία τῆς συνωμοσίας γιά ἀνατρεπτική δράση, βασανίστηκε καί καταδικάστηκε σέ ἰσόβια δεσμά τό 1599.⁶ Κατά τήν εἰκοσιεπτάχρονη φυλάκισή του παρήγαγε τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἔργου του. Ἐνα ἀπό τά πρῶτα συγγράμματα τῆς φυλακῆς ἦταν ἡ *Πολιτεία τοῦ Ἥλιου*, πού ἔμελλε νά κατατάξει τόν Campanella ἀνάμεσα στούς μεγάλους οὐτοπιστές τῆς νεότερης σκέψης. Σκοπός τοῦ Campanella στό οὐτοπικό του σχεδιάσμα, ὅπως κι ὅλων τῶν συγγραφῶν ἔργων μέ παρόμοια ἐμπνευση, ἦταν νά προβάλλει ἓνα πρότυπο πέρα ἀπό τή συμβατική ἱστορική ἐμπειρία τοῦ καιροῦ καί τοῦ χώρου του, πού νά παράσχει τό μέτρο σύγκρισης καί ἀποτίμησης τῶν σύγχρονων πραγματικοτήτων πού ἀπασχολοῦσαν τό συγγραφέα.⁸ Ἐτοί ἡ οὐτοπία—εἶτε ὡς εὐτοπία πού ὑποδεικνύει πῶς θά ἔπρεπε νά εἶναι ὀργανωμένη ἡ τάξη τῶν πραγμάτων εἶτε ὡς δυστοπία πού ὑπαινίσσεται ποιά ἐνδεχόμενα θά ἔπρεπε ν' ἀποτραποῦν—δέν εἶναι παρά μιά μέθοδος κριτικοῦ στοχασμοῦ πού ἀποζητᾷ διεξόδους εἶτε γιά ἐναργέστερη ἐπικοινωνία εἶτε γιά ἀποφυγῆ τῶν σκοπέλων πού συνεπάγεται ἡ ἐπικράτηση τῆς κρατούσας πραγματικότητας. Γιά τό φυλακισμένο Campanella ἡ οὐτοπία πρόσφερε μιά διέξοδο κριτικοῦ σχολιασμοῦ τῆς ἐποχῆς του μέσα ἀπό μιά ἐπιχειρηματολογία πού ξεδιπλώνεται σέ δύο ἐπίπεδα: σ' ἓνα πρῶτο ἐπίπεδο ἡ περιγραφή τῶν ἰδανικῶν θεσμῶν τῆς Πολιτείας τοῦ Ἥλιου, στό νησί τῆς Ταμπρομπάνα, ὅπου κάποτε φτάνει ὁ ἀφηγητής γενοβέζος ναυτικός, δίνει τήν εὐκαιρία στόν Campanella νά δώσει συγκεκριμένη μορφή στή λειτουργία τῶν μεταφυσικῶν του ἀρχῶν· σ' ἓνα δεύτερο ἐπίπεδο, μέσα στό οὐτοπικό πλαίσιο, ἐνσωματώνονται ἀναφορές σέ πραγματικά προβλήματα καί καταστάσεις πού ὁ Campanella κρίνει ὅτι πρέπει νά διορθωθοῦν, διαγράφοντας τή θεραπεία πού ἐπινόησαν οἱ ἐργατικοί καί ἐνῆρτοι κάτοικοι τῆς Πολιτείας τοῦ Ἥλιου.⁹

Ἐτοί στό οὐτοπικό του σχεδιάσμα, ὁ Campanella θεσμοθετεῖ τήν κλίμακα τῶν ἀρετῶν στήν ἱεραρχία τῶν δημοσίων ἀξίω-

μάτων, τονίζει την αξία της καθολικής εργασίας όλων των κατοίκων για την από κοινού προώθηση της ευημερίας του συνόλου, καθορίζει την προτεραιότητα της θετικής γνώσης και της βαθιάς πνευματικής καλλιέργειας στην ευρύτατη δυνατή κλίμακα σάν τό μοναδικό κριτήριο για την άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Τά στοιχεία αυτά αποτελούν τούς στυλοβάτες της εϋνομούμενης πολιτικής διάρθρωσης. Τό ιδεολογικό πλαίσιο της πολιτικής ζωής στην Πολιτεία του "Ήλιου" εκδηλώνεται μέ τό συμβολισμό των σπαρτιατικών θεμάτων πού σφραγίζει την πρακτική και την αξιολογία των κατοίκων της. Μέ τή θεωρητική αυτή έπιλογή ό Campanella εντάσσει τό οϋτοπικό του σχεδιάσμα στην παράδοση του νεότερου πολιτικού οϋμανισμού πού εξέλιχτηκε στην ευρωπαϊκή σκέψη από τούς πολιτειακούς προβληματισμούς των οϋμανιστών της Άναγέννησης ως τό κορύφωμα και την πτώση του μέ τό ριζοσπαστισμό του Rousseau και των Ίακωβίνων. Ό πολιτικός οϋμανισμός στίς ποικίλες εκδηλώσεις του άναζητούσε στά σύμβολα της σπαρτιατικής και ρωμαϊκής θεματολογίας τά όπλα της κριτικής εξέτασης και αποτίμησης των πραγματικοτήτων των έποχών πού τόν πλαισίωσαν. Οί συνιστώσες αυτής της γενικότερης θεωρητικής τοποθέτησης έξηγοϋν τή λογική των μερικότερων στοιχείων πού καταγράφει ό Campanella στον τρόπο λειτουργίας της Πολιτείας του "Ήλιου.

Σ' αυτό τό πλαίσιο άκριβώς ανάγεται ή συστατηματική και έπανειλημμένη έμφαση στή σημασία της γεωργίας τόσο σάν αποκλειστικής βάσης της οίκονομίας όσο και σάν μέσου σφυρηλάτησης ένάρεταν και εϋγενών χαρακτήρων, αδιάφθορων από την κερδοσκοπία πού καλλιεργεί ή ενασχόληση μέ τό έμπόριο. Οί ίδιες θεωρητικές προϋποθέσεις καθορίζουν και την έμφαση στην οργανωμένη συμμετοχή του λαού στο έργο της διακυβέρνησης και της άπονομής της δικαιοσύνης και κατά συνέπεια την αναγκαιότητα της απλότητας και της δημοσιότητας του δικαίου, για νά είναι γενικά γνωστό και κατανοητό. Τελική έκφανση της θεωρητικής τοποθέτησης του έργου είναι ή πολιτική ήθική της Πολιτείας του "Ήλιου, πού τιμά ιδιαίτερα τούς τυραννοκτόνους και δίνει εξαιρετική έμφαση στή δημόσια άναγνώριση του πνευματικού και καλλιτεχνικού έργου και της κοινωνικής προσφοράς, καθορίζοντας τά στοιχεία αυτά σάν τίς πιά εϋγενείς επιδιώξεις στίς όποιες πρέπει νά αποβλέπουν οι πράξεις των πολιτών. Άπό την πλατωνική παράδοση,

Ό Φράνσις Μπαϊκον σέ παιδική ηλικία

πού την άναζωογόνησε ό Thomas More στή δική του *Οϋτοπία*, ό Campanella δανείζεται την άρχή της κοινοκτημοσύνης πού αποβλέπει στην προγραμματισμένη ίκανοποίηση των άναγκών όλων των μελών της κοινωνίας, αποκλείοντας τή διαφθορά του πλούτου και την εξαθλίωση της φτώχειας και της άνέχειας. Έπίσης, από την πλατωνική παράδοση ό Campanella κληρονόμησε την ύπερβολική του άπασχόληση μέ τό θέμα του εϋγονισμού, όπως και την άρχή της διακυβέρνησης από τούς άρίστους, πού ή άρετή και ή σοφία τους είναι άντικειμενικά καθορισμένες, άναγνωρισμένες και δοκιμασμένες. Στην πολιτική δομή μάλιστα της οϋτοπίας του πού έχει κορωνίδα της τό Μεταφυσικό "Ήλιο, ό Campanella συμπυκνώνει την εξέλιξη της πλατωνικής πολιτικής σκέψης από την άριστοκρατία της *Πολιτείας* στην ένάρετη πατρική μοναρχία του *Πολιτικού* και την έπιτηρούμενη ολιγαρχία των *Νόμων*.

Σ' αυτό τό ιδανικό πλαίσιο της πολιτείας πού έναρμονίζει στους θεσμούς της την άρετή μέ τή σοφία, ένσωματώνεται ή κριτική του Campanella για την άναρχία, τή διαφθορά και την άμάθεια πού έπικρατούσαν στή δική του κοινωνία, για τίς συνθήκες της όποιες οί κάτοικοι της Πολιτείας του "Ήλιου παρουσιάζονται εϋγλωττα κατατοπισμένοι στα σχόλιά τους. Η σκιαγραφία της ιδανικής πολιτείας υποβάλλει τό πώς θά μπορούσε νά διαμορφωθεί ή τάξη των ανθρώπινων πρα-

γμάτων και αυτή η δυναμική σύλληψη μιᾶς ἐναλλακτικῆς κατάστασης προσφέρει τή βάση τῆς ἀποτίμησης τῶν ἀποτυχιῶν τοῦ παρόντος. Αὐτὴ εἶναι ἡ κριτικὴ πεμπουσία τοῦ οὐτοπικοῦ στοχασμοῦ ποὺ προσοδίδει στὰ σχεδιάσματα αὐτὰ τῆς πολιτικῆς φαντασίας μιὰ ἐπαναστατικὴ δυναμικὴ, ἔστω κι ἂν δανείζονται τὸ συμβολισμό τους, ὅπως κάνει ὁ Campanella, ἀπὸ σχηματοποιημένα πρότυπα τοῦ παρελθόντος. Στὸ πρότυπο αὐτὸ τῆς κριτικῆς σκέψης μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν καὶ συγκεκριμένες ἀναφορές σὲ καίρια πολιτιστικά καὶ κοινωνικά προβλήματα ποὺ πήγαν ἀπὸ ἄμεσα ἐρεθίσματα τοῦ ἱστορικοῦ περιγύρου τοῦ συγγραφέα. Ἔτσι ὁ Campanella, σχολιάζοντας τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση τῶν κατοίκων τῆς Πολιτείας τοῦ Ἡλίου, ὑπογραμμίζει ὅχι μόνο τὴν ἐργατικότητα καὶ τὴν παραγωγικότητά τους ἀλλὰ καὶ τὴ φροντίδα τους γιὰ τὴν καθαριότητα καὶ τίς συνθήκες ὑγιεινῆς. Δύο ἀκόμη σχόλια τοῦ Campanella σχετικὰ μέ τὸν πολιτιστικὸ περίγυρο τῆς ζωῆς στὴν Πόλη τοῦ Ἡλίου κατοπτρίζουν ἄμεσα τὴν τοποθέτησή του ἀπέναντι σὲ ἐπίμαχα θέματα τοῦ καιροῦ του: τὸ ἓνα εἶναι ἡ ἐπισημάνση τῆς δημιουργικῆς ἐντάξης τοῦ μοναχισμοῦ στὴν πολιτιστικὴ ζωὴ καὶ τὴν παραγωγὴ στὴν Πολιτεία τοῦ Ἡλίου καὶ τὸ ἄλλο ἡ ἐπιμονὴ του στὴν ἐχθρότητα τῶν κατοίκων τῆς οὐτοπίας του ἀπέναντι στὸν Ἀριστοτέλη, ποὺ τὸν θεωροῦν σχολαστικὸ καὶ πρόξενο τῆς ἀδράνειας τῆς ἀνθρώπινης σκέψης. Ἀντίθετα, στὴν οὐτοπία τοῦ Campanella θανατάζεται ὁ Κοπερνίκος καὶ ἐκτιμᾶται ἡ πρακτικὰ προσανατολισμένη θετικὴ σκέψη. Μὲ αὐτὴ τὴν τοποθέτηση ὁ Campanella προσθέτει στὸ οὐτοπικὸ του σχεδιάσμα τὴ διάσταση τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς προόδου, ποὺ τὸ προσανατολίζει πρὸς ἓνα μελλοντικὸ πολιτισμὸ ποὺ θὰ ἔχει ξεπεράσει τὸ ὑπὸ παραγγελία παρόν. Σὲ μιὰ στιγμὴ ἑξάρσης ὅπου ἡ πολιτικὴ φαντασία συμπλέκεται μέ τὴν ἐπιστημονικὴ, ὁ Campanella τοποθετεῖ στὴν Πολιτεία τοῦ Ἡλίου σημαντικὲς τεχνικὲς ἐφευρέσεις, τὸ τηλεσκόπιο, γνωστὸ ἤδη στὴν ἐποχὴ του, καὶ τὸ ἀεροπλάνο, ποὺ εἶχε ἤδη ἀπασχολήσει τὴν ἰδιοφυΐα τοῦ Leonardo Da Vinci. Μὲ τὴν τεχνολογικὴ αὐτὴ διάσταση τῆς οὐτοπίας του ὁ Campanella πλησιάζει τὸ μελλοντολογικὸ οὐτοπικὸ σχεδιάσμα ποὺ ὁ Francis Bacon τοποθετεῖ σ' ἓνα ἄλλο μακρινὸ νησί, τὴ Νέα Ἀτλαντίδα.¹⁰

Μὲ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ συμβολισμό τοῦ παρελθόντος καὶ τὸν ὀρατισμὸ τοῦ μέλλοντος μιᾶς ὥριμης ἀνθρωπότητας συν-

θέτει ὁ Campanella τὴν κριτικὴ του. Ἐντούτοις ἓνα στοιχεῖο ἀπὸ τὸ σύγχρονό του παρόν, ποὺ γενικότερα τοῦ προκαλεῖ τόσες ἐνστάσεις, ὁ Campanella τὸ ἐνσωματώνει μαχητικά καὶ αὐτοῦσια στὴ σκιαγραφία τῆς ἰδανικῆς πολιτείας. Πρόκειται γιὰ τὸ θρησκευτικὸ πνεῦμα τῆς Καθολικῆς Ἀντιμεταρρύθμισης ποὺ ἀποσκοποῦσε νὰ περιστείλει δυναμικὰ τὴν πλημμυρίδα τοῦ Προτεστантиσμοῦ. Ἐνάντια στὴ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου, ποὺ μνημονεύεται μέ ἀποτροπιασμό, ὁ Campanella προβάλλει τὰ βασικὰ δόγματα τοῦ ὀρθόδοξου Καθολικισμοῦ περιβλημένα μέ τὴν αἴγλη τῆς ἀποδοχῆς τους στὴν ἰδανικὴ οὐτοπία. Πραγματικὰ ἡ στράτευση του στὴν ὑπόθεση τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης στάθηκε ὁ καθοριστικὸς παράγοντας στὴ μεταγενέστερη πνευματικὴ δράση καὶ παραγωγή τοῦ Campanella. Μετὰ τὴν ὀριστικὴ του ἀποφυλάκιση μέ παρέμβαση τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ VIII τὸ 1629, φυγαδεύτηκε στὴ Γαλλία, ὅπου μέ τὴν προστασία τοῦ Richelieu, ποὺ τὸν καλωσόρισε σάν ἐχθρὸ τῆς Ἰσπανίας, ἐξακολούθησε νὰ γράφει καὶ νὰ διδάσκει στὴ Σορβὸννη σάν πρόμαχος τοῦ νέου θρησκευτικοῦ πνεύματος τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης. Ὡστόσο ἡ θέση του στὴν ἱστορία τῆς σκέψης δέν καθορίστηκε ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα αὐτῆς τῆς τελευταίας φάσης τῆς πολυκύμαντης δράσης καὶ τῆς πολυσχιδοῦς πνευματικῆς του παραγωγῆς —τῆς φάσης ποὺ συνέπεσε μέ τὴν ἰδεολογικὴ του καθιέρωση καὶ τὴν ἐξασφάλιση τῆς πολιτικῆς του ἐπιρροῆς. Ἀπεναντίας ἦταν οἱ ἀναζητήσεις τῶν χρόνων τῆς φυλακῆς, ἡ κριτικὴ του θέληση ποὺ ἐκδηλώθηκε μέ τὸ οὐτοπικὸ πέταγμα τῆς σκέψης του καὶ ἡ κατάφασή του πρὸς τὸν ἐλεύθερο στοχασμό, μέ τὴν ἀπόρριψη τοῦ ἀριστοτελισμοῦ καὶ τὴν υπεράσπιση τοῦ Γαλιλαίου, ποὺ τὸν ἐνσωμάτωσαν στὴ συλλογικὴ μνήμη τοῦ νεότερου πολιτισμοῦ κατατάσσοντάς τον ἀνάμεσα στοὺς μεγάλους ἀνακαινιστές. Μὲ αὐτὴ τὴν ταυτότητα πέρασε καὶ στὸ διάγραμμα τοῦ Βούλγαρη. Δέν εἶναι καθόλου σίγουρο ἂν ὁ ἴδιος ὁ Campanella θὰ ἠθελε νὰ τὸν θυμόμαστε μόνο γι' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς του προσφορᾶς. Ἡ μαρτυρία τοῦ Βούλγαρη ὅμως, ποὺ κατόπριζε μιὰ ἀξιολόγηση τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τῆς νεότερης Εὐρώπης καθιερωμένη κατὰ τὴν ἀκμὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ, εἶναι σαφῆς σχετικὰ μέ τὴν ἀποτίμηση τοῦ ἔργου τοῦ Campanella ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους, ποὺ μέ βάση τὴν ἀντιαριστοτελικὴν του τοποθέτηση τὸν συγκατέλεξαν ἀνάμεσα στοὺς σκαπανεῖς τῆς πνευματικῆς ἀνανέ-

ωσης.

Ἡ ἔνταξη τοῦ Campanella, μαχητικοῦ στυλοβάτη τῆς Καθολικῆς Ἀντιμεταρρύθμισης, στό γενεαλογικὸ δέντρο μιᾶς ιδεολογίας πού στό ἀποκορύφωμά της, τὸ δέκατο ὄγδοο αἰώνα, δέν συνιστοῦσε παρά μιὰ ὀξυτάτη ἀντιπαράθεση πρὸς ὁλόκληρο τὸ πολιτιστικὸ καὶ ιδεολογικὸ σχῆμα πού ἐκπροσωποῦσε ἡ Καθολικὴ ἐκκλησία, ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τίς μικρὲς εἰρωνεῖες τῆς «πανουργίας» τῆς ιστορικῆς λογικῆς πού, ὅπως ὑπέδειξε ὁ Hegel, συχνά μᾶς ξαφνιάζει στὶς μεταξιώσεις τοῦ ιστορικοῦ γίνεσθαι.¹¹ Καὶ ἀφοῦ μιλάμε γιὰ τίς εἰρωνικὲς ἐκπλήξεις τῆς πανουργίας τῆς ιστορίας, θ' ἄξιζε στὸν ἐπίλογο νὰ ξαναγυρῶνουμε στὸ Βούλγαρη καὶ νὰ κλείσουμε μ' ἓνα παραλληλισμὸ ἀνάμεσα στὶς πνευματικὲς του ἀναζητήσεις μ' ἐκεῖνες τοῦ Campanella. Μὲ ἀφετηρία τὴ θέληση τῆς πνευματικῆς ἀνακαίνισης, πού τὸν ὀδήγησε, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ὅταν ἔγραφε τὴ *Λογικὴ* του, καὶ στὴ γνωριμία μὲ τὸ κριτικὸ περιεχόμενο τῆς σκέψης τοῦ Campanella, ὁ Βούλγαρης προώθησε μιὰ διεργασία ιδεολογικῶν μετασχηματισμῶν πού μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα ὅμως, στὸ τέλος τοῦ δέκατου ὄγδου αἰώνα, ὄχι μόνον τὸν ἄφησαν πίσω ἀλλὰ καὶ ὑπέβηλαν τὸ δικό του τὸ ἔργο στὴν κριτικὴ ἐξέταση πού ὁ ἴδιος εἶχε χαρακτηρίσει σὰν ἀναγκαῖο στοιχεῖο τῆς ὀρθολογικῆς καὶ δημιουργικῆς σκέψης. Οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς ἔσπρωξαν τὸ Βούλγαρη ὄχι ἀναγκαστικά πρὸς τὴν ἀναθεώρηση τῶν ἀρχικῶν του τοποθετήσεων, ἀλλὰ πρὸς μιὰ ζωνηρὴ πρῶτα καὶ παραπονεμένη ὑστερα ἀντεπίκριση τῶν ἐπικριτῶν του ἐκείνων πού μὲ τὴν κριτικὴ τους συνέχιζαν στὴν οὐσία τῆς τῆ δικῆς του ἀρχικῆς ρηξικέλευθης προσπάθειας.¹² Μέσα ἀπ' αὐτὲς τίς διεργασίες στὸ τέλος τῆς μακρόχρονης ζωῆς του ὁ Βούλγαρης βρέθηκε νὰ ρίχνει τὸ βάρος τοῦ πνευματικοῦ ἀναστήματός του στὸ στρατόπεδο πού ἐπιχειροῦσε νὰ περιχαράκώσει τὴν ἀνανεωτικὴ προσπάθεια μέσα στὴν ἐλληνικὴ διάνοηση. Ἔτσι ὁ ἀρχικὸς ἀναμορφωτὴς ἔδωσε τελικὰ ὅπλα στὴ συντήρηση, μακροπρόθεσμα ὅμως, μέσα ἀπὸ τίς ἀξιολογήσεις τῆς ιστορίας τῶν ιδεῶν καὶ παρά τίς ἐσωτερικὲς ἀνισότητες καὶ ἀσυνέχειες τῆς πνευματικῆς του δημιουργίας, τὸ μέρος τοῦ ἔργου του πού ἐξακολοῦθεῖ νὰ παρέχει ἐρεθίσματα γιὰ προβληματισμὸ εἶναι ἐκεῖνο πού τὸν συνδέει μὲ μιὰ ζωντανὴν προσπάθεια πνευματικῆς ἀπελευθέρωσης. Ἡ ἐπιλογικὴ αὐτὴ παρατήρηση στὴν ὁλότητά της εἶναι κατάλληλη νὰ κλείσει μιὰ ἀπόπειρα πνευμα-

τικῆς γνωριμίας τόσο μὲ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη ὅσο καὶ μὲ τὸν πρόδρομό του Tommaso Campanella.

Σημειώσεις:

1. Εὐγένιος Βούλγαρης, *Λογικὴ, Λειψία, 1766*, σελ. 44.
2. Ἰώσηπος Μοισιῶδαξ, *Ἀπολογία, [Βιέννη, 1780], β' ἐκδ., ἐπιμ. Ἀλχη Ἀγγέλου, Ἀθήνα, Ἐρμής, 1976*, σελ. 21.
3. Βούλγαρης, *Λογικὴ*, σελ. 45.
4. Στὸ ἴδιο.
5. Τὸν τίτλο *Πολιτεία* τοῦ Ἥλιου πιθανόν νὰ ἐμπνεύσθηκε ὁ Campanella ἀπὸ τὸ οὐτοπικὸ σχεδιάγραμμα «Ἡλιακὸ Κράτος» τοῦ ἀλεξανδρινοῦ περιηγητῆ καὶ συγγραφέα Ἰάμβουλου, πού περιλήψῃ του δέσσωσε ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης στὸ Β' βιβλίον τῆς *Ἱστορικῆς Βιβλιοθήκης*. Τὸ Ἡλιακὸ Κράτος τοῦ Ἰάμβουλου βρισκόταν σὲ μιὰ συστάδα ἐπτά νησιῶν στὸν Ἰνδικὸ Ὠκεανὸ καὶ χαρακτηριζόταν ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ ὀργάνωση τῆς ζωῆς, τίς ἀστρονομικὲς καὶ ἄλλες ἐπιστημονικὲς ἀσχολίες τῶν κατοίκων καὶ τὴν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν καὶ τῶν ἀγαθῶν —στοιχεῖα πού πέρασαν καὶ στὸ οὐτοπικὸ σύστημα τοῦ Campanella.
6. Ὁ ἴδιος ὁ Campanella χαρακτήρισε τίς κατηγορίες αὐτὲς σὰν μύθους. Βλ. τὴν ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴ σκέψη του ἐπιχειρηματολογία καὶ τίς διενκρινίσεις πού παρέχονται στὰ κείμενα πού δημοσιεύθηκαν στὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰώνα σὲ ἓνα ἐλάχιστο γνωστὸ στὴν ἔρευνα τέχους, τοῦ Tito Capialbi, *Documenti inediti circa la voluta ribellione di F. Tommaso Campanella, Napoli, 1845*.
7. Τὸ σύντομο κείμενο τοῦ οὐτοπικοῦ σχεδίου, πλαισιωμένο μὲ ἐπιλογές ἀπὸ ἄλλα ἔργα τοῦ συγγραφέα, ὑπάρχει σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Ἀχ. Βαγενά. Βλ. *Θωμὰ Καμπανέλλα, Ἡ Πολιτεία τοῦ Ἥλιου, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Ἀναγνωστὴν, χ.χ. [1972]*. Μιὰ πειστικὴ ἀνάλυση καὶ ἐρμηνεία τοῦ ἔργου γίνεται στὴν ἀξιόλογη μελέτῃ τοῦ Παναγιώτη Χρ. Νούτσου, *Οὐτοπία καὶ Ἱστορία. Ἡ ἱστορικὴ διάσταση τῶν οὐτοπικῶν σχεδιασμῶν τοῦ T. Campanella καὶ τοῦ Fr. Bacon, Ἀθήνα, Κέδρος, 1979*, ὅπου καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.
8. Πρβλ. τὸ ὠραῖο βιβλίον τοῦ Χρυσοῦ Εὐελπίδου, *Οὐτοπίες καὶ Πραγματικότητες, Ἀθήνα, Παπαζήσης, 1945*. Γιὰ τὸν Campanella βλ. ἰδίως σσ. 101-103 καὶ σποραδικὰ στίς σσ. 133-197, ὅπου παρουσιάζεται μιὰ συγκριτικὴ ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς ἐπιχειρηματολογίας τῶν ἀρχαίων καὶ νεότερων οὐτοπιῶν. Στίς σσ. 266-275 συγκεντρώνεται ἡ παλιότερη βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα τῆς οὐτοπίας σὰν κοινωνικῆς κριτικῆς. Ἀναφορὰ στὴν Πολιτεία τοῦ Ἥλιου τοῦ Campanella περιέλαβε ὁ Χρ. Εὐελπίδης καὶ στὸ δικό του οὐτοπικὸ σχεδιάγραμμα, *Ἡ Πολιτεία τῶν Νέων. Χρονικὸ 2057-2060, Ἀθήνα, Ἑστία, χ.χ., σσ. 66-67*.
9. Γιὰ τὴν ἱστορικὴ λειτουργία τοῦ οὐτοπικοῦ στοιχα-σμοῦ μὲ εἰδικὴ ἀναφορὰ στὸν Campanella, ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης ἀξίζει νὰ συμβουλευθεῖ τὸ Max Horkheimer, Ἀπαρχές τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, μετάφρ. Τ. Κονδύλη, Ἀθήνα, Κάλβος, 1971, ἰδίως σσ. 79-96.
10. Βλ. τὴν πρόσφατὴ ἐλληνικὴ ἔκδοση, Francis Bacon, *Νέα Ἀτλαντίδα, μετάφρ. Π. Χ. Νούτσου, Ἀθήνα, Ἡριδανός, χ.χ.*
11. Βλ. G.W.F. Hegel, *The Philosophy of History, New York, Dover, 1956*, σελ. 33.
12. Βλ. Ἀθανασίου Ψαλῖδα, *Καλοκρινήματα ἤτοι ἐγγεγί-διον κατὰ φθόνου καὶ κατὰ τῆς Λογικῆς τοῦ Εὐγενίου, Βιέννη, 1795*, καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ε. Βούλγαρη, *Ἐπιστολὴ, Τεργέστη, 1797*.

Ἀπό τήν «Πολιτεία τοῦ Ἥλιου» *

Α΄

ΓΕΝΟΒ.: Ἀπ' ὅσες ἀρετές ἔχουμε ἐμεῖς, αὐτοί ἔχουν τό δημόσιο λειτουργό: εἶναι ἕνας πού ὀνομάζεται τῆς Ἐλευθεριότητος, ἕνας τῆς Μεγαλοψυχίας, ἕνας τῆς Ἀγνότητος, ἕνας τῆς Ἰσχύος, ἕνας τῆς ποινικῆς καί πολιτικῆς Δικαιοσύνης, ἕνας τῆς Φιλοπονίας, ἕνας τῆς Ἀλήθειας, ἕνας τῆς Ἀγαθοεργίας, τῆς Εὐγνωμοσύνης, τῆς Εὐσπλαχνίας, κλπ. καί γιά κάθε μιά ἀπ' αὐτές τίς ἀρετές ἐκλέγεται ἐκεῖνος πού ἀπό παιδί, ἀπ' τό σχολεῖο ἀκόμα, εἶναι γνωστός πώς ἔχει κλίση πρὸς αὐτή τήν ἀρετή. Καί ὅμως δέν βλέπω ἀνάμεσα σ' αὐτούς κλέφτες, οὔτε φονιάδες, οὔτε ἐκβιαστές καί αἰμομίκτες, μοιχοῦς, γιά τούς ὁποίους κατηγοροῦν ἐμᾶς. Αὐτοί κατηγοροῦνται γιά ἀγνωμοσύνη, γιά κακοήθεια, ὅταν ἕνας δέν θέλει νά κάνει μιά ἔντιμη εὐχάριστη πράξη, γιά ψέμα, πού τό ἀποστρέφονται περισσότερο ἀπ' τήν πανούκλα· κι αὐτοί οἱ πρῶτοι, γιά τιμωρία τους, στεροῦνται ἀπ' τό φαγητό, ἢ ἀπ' τή γυναῖκα, κι ἀπό κάποιες τιμές, ὥσπου νά ἐμφανιστοῦν στό δικαστή, γιά νά τούς ἐπιβάλει ἕνα πρόστιμο.

Β΄

ΦΙΛΟΞ.: Καί ποιός μπορεῖ νά ξέρει τόσα; Μᾶλλον δέν μπορεῖ νά ξέρει νά κυβερνᾷ ὁποῖος καταγίνεται μέ τίς ἐπιστήμες.

ΓΕΝΟΒ.: Τούς τό εἶπα αὐτό, καί μοῦ ἀπάντησαν: — Περισσότερο βέβαιοι εἴμαστε ἐμεῖς, πού ἕνας τόσα ἐγγράμματος ξέρει νά κυβερνᾷ, παρὰ ἐσεῖς πού ὑψώνετε τούς ἀμαθεῖς, μέ τή σκέψη πώς εἶναι κατάλληλοι γιατί γεννηθήκαν κύριοι, ἢ ἐκλέχτηκαν ἀπό ἰσχυρῇ φατρία. Ἀλλά ὁ δικός μας Ἥλιος κι ἂν ἀκόμα εἶναι ἀνίκανος νά κυβερνήσει, δέν θά εἶναι ποτέ σκληρός, οὔτε κακοῦργος, οὔτε τύραννος, μιά καί ξέρει τόσα. Ἀλλά νά ξέρετε πώς αὐτό εἶναι ἐπιχείρημα πού περνάει σέ σᾶς, πού πιστεύετε πώς ἕνας λόγιος πού ξέρει περισσότερη γραμματική καί λογική τοῦ Ἀριστοτέλη ἢ αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ συγγραφέα, εἶναι καί ὁ πῶς κατάλληλος· σ' αὐτό χρειάζεται δουλική μίμηση, ὅπου ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἀδρανής, γιατί δέν κοιτάζει τά πράγματα ἀλλά τά βιβλία, καί ξευτελί-

ζει τήν ψυχή του σ' αὐτά τά νεκρά πράγματα, οὔτε ξέρει πῶς ὁ Θεός κυβερνᾷ τά πράγματα, καί τούς νόμους τῆς φύσης καί τῶν ἐθνῶν. Πράγμα πού δέν μπορεῖ νά συμβεῖ στόν δικό μας Ἥλιο, γιατί δέν μπορεῖ κανεῖς νά φτάσει σέ τέτοιες ἐπιστήμες ὅταν δέν εἶναι ἐξυπνος γιά κάθε πράγμα, καί γι' αὐτό κατάλληλος νά κυβερνήσει. Ἐμεῖς ὥστόσο ξέρουμε πώς ὁποῖος ξέρει μιά μόνον ἐπιστήμη, δέν ξέρει οὔτε αὐτήν καλά· καί ὅτι ἐκεῖνος πού εἶναι κατάλληλος σέ μιά μόνον ἐπιστήμη πού μελέτησε στά βιβλία, εἶναι ἀδρανής. Μά δέν συμβαίνει ἔτσι στοὺς ἐξυπνοὺς καί στοὺς ἐπιδεκτικούς γιά κάθε γνώση, ὅπως χρειάζεται νά εἶναι ὁ Ἥλιος. Καί στή δική μας πόλη μαθαίνονται οἱ ἐπιστήμες μέ τέτοια εὐκολία, ὅπως βλέπετε, καί ὅχι ὅπως σέ σᾶς σέ δεκαπέντε χρόνια, καί νά κοιτάξε αὐτά τά παιδιά.

Κι ἐγώ ἔμεινα κατάπληκτος ἀπ' τά λόγια του καί ἡ ἀπόδειξη εἶναι πώς αὐτά τά παιδιά καταλαβαίνανε τή γλώσσα μου, γιατί γιά κάθε γλώσσα εἶχαν πάντα ἀπό τρεῖς πού τήν ἤξεραν. Καί ἀνάμεσά τους δέν ὑπάρχει κανένας ἀργόσχολος· γιατί πηγαίνουν νά τρέξουν στήν ἐξοχή, νά τραβοῦν τό τόξο, νά ρίχνουν ἀρκεβούζια, νά δουλέψουν, νά μάθουν τά βότανα, πότε ἡ μιά ὁμάδα καί πότε ἡ ἄλλη ἀπ' αὐτούς.

Οἱ τρεῖς πρῶτοι μετὰ τόν Ἥλιο ἀξιωματοῦχοι, δέν εἶναι ἀνάγκη νά ξέρουν παρὰ μόνον ἐκεῖνες τίς τέχνες πού ἀνήκουν στά καθήκοντά τους. Γι' αὐτό ξέρουν τίς κοινές τέχνες γιά ὅλους, μαθαίνοντάς τες ἱστορικά, καί ὕστερα τίς δικές τους, ὅπου ἀσκοῦνται περισσότερο ὁ ἕνας ἀπ' τόν ἄλλο. Ἔτσι ὁ Πόν θά μάθει τήν τέχνη τοῦ ἱπποτισμοῦ, νά κατασκευάζει κάθε εἶδους ὄπλα, πράγματα τοῦ πολέμου, μηχανές, στρατιωτική τέχνη, κλπ. Ἀλλά πῶς πολλοὶ αὐτοί οἱ ἀξιωματοῦχοι πρέπει νά εἶναι φιλόσοφοι καί ἱστορικοί, φυσιοδίφες καί οὐμανιστές.

Γ΄

Ἡ περηφάνια θεωρεῖται μεγάλο ἀμάρτημα, καί μιά πράξη περηφάνιας τιμωρεῖται κατὰ τόν τρόπο πού διαπράχθηκε. Κανένας δέν θεωρεῖ εὐτέλεια νά ὑπηρετεῖ στή συνεστίαση, στό μαγειρεῖο ἢ ἄλλου, ἀλλά αὐτό τό λένε μάθηση· καί λένε ἀκόμα πώς εἶναι τιμῇ

* Ἀπό τή μετάφραση τοῦ Ἀχ. Βαγενᾶ, μέ ἐλάχιστες διορθωτικές ἐπεμβάσεις.

νά περπατᾷς μέ τά πόδια, ὅπως στό μάτι νά κοιτάζει· ὅπου ὁποῖος εἶναι ἐπίτροπος σέ κάποια ὑπηρεσία, κάνει τή δουλειά του σάν κάτι τό τίμιο καί ἀξιοπρεπές, καί δέν ἔχουν δούλους, γιατί αὐτοί κάνουν μόνοι τους τίς δουλειές, καί μάλιστα ὑπερέχουν. Ἐμεῖς ὅμως δέν κάνουμε ἔτσι, γιατί στή Νεάπολη εἶναι τριακόσιες χιλιάδες ψυχές, καί δέν κουράζονται παρά μόνο οἱ πενήντα χιλιάδες.

Ὅμως αὐτοί μοιράζουν τίς τέχνες σέ ὄλους καί δέν κουράζονται παραπάνω ἀπό τέσσερες ὥρες ὁ καθένας τους· ἔτσι πού τίς ὑπόλοιπες ὥρες τίς διαθέτουν γιά παίξιμο, γιά συζητήσεις, διαβάζοντας, κάνοντας περίπατο, καί πάντα μέ χαρά καί μ' εὐχαρίστηση. Καί δέν χρησιμοποιοῦν παιχνίδια πού πρέπει νά κάθεται, οὔτε σκάκι, οὔτε ζάρια, οὔτε χαρτιά ἢ παρόμοια, ἀλλά περισσότερο τή σφαιροβολία, τό τόξο κι ἄλλα παρόμοια.

Λένε ἀκόμα πώς ἡ φτώχεια κάνει τοὺς ἀνθρώπους κλέφτες, πονηροὺς, καιροσκόπους, ψεῦτες, ψευτομάργουρες κι ὁ πλούτος περήφανους, ἀμαθεῖς, προδότες, ἀλαζόνες, καί τοὺς ἀποτρέπει ἀπ' τήν ἀγάπη. Ὡστόσο ἡ κοινοκτημοσύνη τοὺς κάνει ὄλους πλούσιους καί φτωχοὺς, πού νά ἔχουν κάθε πράγμα καί νά τό κατέχουν· φτωχοὺς, γιατί δέν προσκολλοῦνται στό νά ἐξυπηρετοῦν πράγματα, ἀλλά κάθε πράγμα τοὺς ὑπηρετεῖ. Καί πολὺ ἐπαινοῦν σ' αὐτό τίς χριστιανικές θρησκείες καί τή ζωὴ τῶν Ἀποστόλων.

Δ'

Διακρίνουν τά χρόνια σύμφωνα μέ τόν τροπικὸ χρόνο, ὄχι μέ τόν ἀστρικό, ἀλλά

πάντα σημειώνουν πόσο προηγείται αὐτὸς ἀπ' τὸ χρόνο. Πιστεύουν πὺς ὁ ἥλιος πάντα πάει πρὸς τὰ κάτω, καί γι' αὐτὸ κάνοντας πιὸ στενοὺς κύκλους φτάνει στοὺς τροπικοὺς καί στοὺς ἰσημερινοὺς πρὶν περάσει ὁ χρόνος· ἢ πραγματικά φαίνεται νά φτάνει, γιατί τό μάτι, κοιτάζοντάς τον πιά χαμηλά καί πλάγια, τὸν βλέπει πρῶτα νά φτάνει καί νά λοξεύει. Μετῶνε τοὺς μῆνες μέ τὸ φεγγάρι καί τὸ χρόνο μέ τὸν ἥλιο· καί γι' αὐτὸ δέν ἐναρμονίζουν αὐτόν μ' ἐκεῖνο μέχρι τὰ δεκαεννιά χρόνια, ὅταν ἐπίσης ἡ κεφαλὴ τοῦ Δράκοντα τελειώνει τήν πορεία της· γι' αὐτὸ ἔχουν κάνει καινούρια ἀστερονομία. Ἐξυμνοῦν τὸν Πτολεμαῖο καί θαυμάζουν τὸν Κοπέρνικο, τὸν Ἀρίσταρχο καί τὸν Φιλόλαο, πρὶν ἀπ' αὐτόν ὅμως λένε πὺς ὁ ἕνας ὑπολογίζει μέ τίς πέτρες, ὁ ἄλλος μέ τὰ κονικιά, ἀλλά κανένας μέ τὰ ἴδια ὑπολογισμένα πράγματα, καί πληρώνουν τὸν κόσμον μέ τὰ σκοῦδα τοῦ ὑπολογισμοῦ καί ὄχι μέ τὰ χρυσά. Γι' αὐτὸ αὐτοὶ ἐξετάζουν πολὺ λεπτομερειακά αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, γιατί ἐνδιαφέρονται νά μάθουν τὴν κατασκευὴ τοῦ κόσμου, καί ἂν θὰ χαθεῖ καί τότε, τὴν οὐσία τῶν ἄστρων καί τί ὑπάρχει μέσα σ' αὐτά. Καί πιστεύουν πὺς εἶναι ἀλήθεια αὐτὸ πού εἶπε ὁ Χριστὸς γιά τὰ σημεῖα τῶν ἄστρων, τὸν ἥλιο καί τὸ φεγγάρι, πού στοὺς μωροὺς δέν φαίνονται ἀληθινά, μὰ θὰ τοὺς ἔρθει, σάν κλέφτης τῆς νύχτας, στό τέλος τῶν πραγμάτων. Ἀπ' ὅπου περιμένουν τὴν ἀνανέωση τοῦ αἵωνα, καί ἴσως τὸ τέλος. Λένε πὺς εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν ὁ κόσμος ἔγινε ἀπ' τὸ μηδέν ἢ ἀπ' τὴν καταστροφὴ ἄλλων κόσμων ἢ ἀπ' τὸ χάος· ἀλλὰ ἀντίθετα εἶναι βέβαιαι πὺς ἔγινε. Εἶναι ἐχθροὶ τοῦ Ἀριστοτέλη, τὸν ἀποκαλοῦν σχολαστικοί.

ΔΙΑΒΑΛΟ

Στό ἐπόμενο τεῦχος

Κυκλοφορεῖ τὴν 1η Ἀπριλίου

- Συνέντευξη τῆς Ζωῆς Καρέλλη
- Βιβλιογραφία ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστορίας
- Ἕνας μεθοδικὸς ὁδηγὸς ἐκθέσεων
- Οἱ θησαυροὶ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς

πολυσέλιδο — ἀνανεωμένο — υπεύθυνο